

Валерій ДАВИДЕНКО,
головний науковий співробітник відділу
проблем функціональної діяльності прокуратури
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції,
кандидат юридичних наук

ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ «ВИКРИТТЯ ХАБАРООДЕРЖУВАЧА» В СИСТЕМІ ПОЧАТКОВИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Ключові слова: хабарництво; викриття хабароодержувача; тактична операція; слідча ситуація; початкові слідчі дії; затримання хабарника; проведення обшуку; слідчий огляд; пред'явлення для впізнання.

Інтеграція України до європейської та світової спільноти ускладнена насамперед багатьма внутрішніми проблемами, розв'язання яких вимагає невідкладного пошуку в законотворчому процесі, в наукових розробках оптимізації боротьби з корупцією і переходу від наукових дискусій та політичних рішень до ефективних практичних заходів для зупинення поширення цього явища та його найбільш небезпечного прояву – хабарництва.

В арсеналі наукових розробок з цього питання та у їх практичній реалізації важливе місце належить криміналістичним засобам та методам.

Сучасне хабарництво за різноманітністю проявів становить складний механізм злочинної діяльності, що в свою чергу визначає особливості науково-теоретичного забезпечення роботи правоохоронних органів та підкреслює актуальність теми даної статті.

Передусім слід зазначити, що хабарництво вирізняється низкою обставин, які суттєво ускладнюють його розслідування:

1) високою латентністю (на думку експертів, латентність хабарництва становить від 95 % до 98 %);

2) складним механізмом злочину;

3) складною специфікою слідоутворення в його ідеальному і матеріальному відображенні;

4) труднощами виявлення предмета хабара як обов'язкової ознаки складу злочину;

5) відсутністю традиційних слідів злочину, які є більш інформативними у криміналістичному сенсі;

6) систематичністю епізодів його вчинення, що в межах ст. 22 Кримінально-процесуального кодексу України (КПК України) вимагає від слідчого з'ясування всіх фактів одержання хабарів посадовою особою та прийняття за кожним із цих епізодів правового рішення. Разом з тим давання та одержання хабара може бути й одноразовим, що не менше утруднюватиме процес збирання доказів;

7) відсутністю очевидців події злочину, конфіденційністю, що значно ускладнює механізм слідоутворення в його ідеальній основі. В умовах конфіденційності значно важче фіксувати дії хабародавця і хабароодержувача;

8) заінтересованістю хабароодержувача, хабародавця і, за наявності, посередника у приховуванні цієї протиправної події через страх кримінальної відповідальності, розголосу і нівелювання очікуваного результату давання хабара тощо.

Похідною діяльністю основних фігурантів події хабарництва є кругова порука між ними та наближеними з обох сторін особами, заінтересованими у приховуванні події злочину (родичі, близькі друзі, підлегли та вищі

керівники, які так само можуть очікувати свою частку від хабара), що також ускладнюватиме слідчу ситуацію.

Окремо можна розглядати приховування хабарництва керівниками серед підлеглих службових осіб з метою створити видимість дисципліни та правопорядку в конкретному відомстві.

Хабар може бути передано і за законні дії посадової особи, що унеможлиблює отримання очікуваних доказів шляхом огляду документів та не сприятиме розслідуванню злочину.

Отже, викриття хабароодержувача – це реалізація складного комплексу слідчих дій та оперативно-розшукових заходів у вищезазначених типових умовах розслідування цього злочину.

З цього ж приводу професор М.В. Салтевський зазначає: при вирішенні складного завдання, яке неможливо здійснити провадженням однієї слідчої дії, застосовують багатоходову тактичну операцію, що включає ряд дій і прийомів, наприклад «затримання особливо небезпечного злочинця», «викриття особи у вчиненні протиправних дій» тощо [1, 308].

Таким чином, підготовка та проведення тактичної операції «викриття хабароодержувача» в системі початкових слідчих дій – це показник винахідливості та продукт творчого потенціалу слідчого для досягнення завдань розкриття і розслідування злочину, зумовлений особливостями перебігу конкретної слідчої ситуації.

Залежно від рівня конфліктності (розбіжності інтересів і цілей суб'єктів розслідування злочину та інших учасників процесу), поінформованості слідчого про обставини злочину, інших об'єктивних і суб'єктивних чинників сформовані слідчі ситуації можуть бути сприятливі або несприятливі.

Р.В. Чупахін вважає, що на початковому етапі розслідування хабарництва слідчі ситуації можуть поділятися на дві групи: ретроспективні – коли передача хабара вже відбулась, та перспективні – коли наявна достовірною інформація про передачу хабара в майбутньому [2, 19]. Останні є найбільш сприятливими для затримання злочинця.

Затримання хабарника при отриманні хабара – це структурна складова викриття хабароодержувача в системі початкових

слідчих дій у найбільш типових, на наш погляд, умовах перспективної слідчої ситуації.

Затримання – це комплекс організаційних, тактичних, психологічних дій, підготовчому етапу яких відведено одне з найважливіших місць у структурі розглядуваної тактичної операції. Саме тому затримання неможливе без якісного криміналістичного забезпечення. Перш за все слідчий зобов'язаний скласти розгорнутий план спільних дій з органом дізнання, що дасть змогу визначити конкретні напрями та об'єкт зосередження зусиль, розрахувати сили та засоби, визначити міру матеріально-технічного забезпечення затримання.

Наприклад, головними елементами планування затримання В.Г. Андросюк пропонує вважати такі: докладне вивчення особи затримуваного; ознайомлення з місцем ймовірного затримання, визначення строків та часу затримання; формування оперативної групи, розподіл ролей та інструктаж учасників; підбір технічних засобів, екіпіровки та транспорту; вирішення питання про використання спеціальних знань, експертних висновків і рекомендацій; визначення способів та засобів проникнення до місця перебування підозрюваного; визначення і планування конкретних дій кожного учасника затримання; планування можливих змін ситуації [3, 59–63].

Затримання хабарника при отриманні хабара є однією із найскладніших та найважливіших слідчо-оперативних дій для викриття злочинця й доказування його вини.

Залежно від особливостей слідчої ситуації затримання хабарника при отриманні хабара може бути проведено після порушення кримінальної справи або, як зазначає М.В. Салтевський, у стадії її порушення [1, 519].

Найбільш сприятливими слідчими ситуаціями для затримання хабарника є наступні:

- 1) правоохоронці володіють інформацією про особу хабарника, місце, час і спосіб давання хабара;
- 2) у правоохоронний орган із заявою про вимагання хабара звернулась особа, заінтересована у викритті хабарника;
- 3) працівники правоохоронного органу володіють інформацією про службову особу, яка регулярно отримує хабарі від відвідувачів.

Також у процесі підготовки до затримання хабарника належить провести інші підготовчі дії та зафіксувати їх відповідно до вимог ст. 85 КПК України: переписати серії та номери грошових купюр – предмета хабара; за участю спеціаліста нанести на гроші або інший предмет хабара відповідні мітки «хабар» олівцем-люмінофором чи іншими люмінесцентними барвниками, підготувати відповідне упакування предмета хабара. Доцільно зазначити, що на упакування також можуть бути нанесені мітки, крім того, частину упакування теж належить оглянути та долучити до матеріалів справи. Після затримання хабарника та вилучення у нього предмета хабара проведення експертизи та встановлення цілого за частинами упакування також сприятиме доказуванню хабарництва.

Не виключено, що хабароодержувач може з'явитися раніше, а тому на передбачуване місце затримання члени слідчо-оперативної групи мають прибути завчасно, організувати спостереження, розташування працівників, підготувати науково-технічні засоби спостереження, фіксації та зв'язку і забезпечити домінування у слідчій ситуації.

Слід урахувати можливість, що хабарники повідомлять про зміну місця та умов одержання хабара. А за цих обставин диференційованість підготовки затримання передбачатиме наявність резервної мобільної оперативної групи, вчасне спостереження за злочинцем до безпосереднього давання хабара тощо.

Затримання хабарника більш доцільно провести саме в момент або негайно після давання й отримання хабара, залежно від місця й інших особливостей та обставин. Від підготовки членів слідчо-оперативної групи перед затриманням (вивчення місцевості, розташування кабінету, розстановки спостерігачів під вікнами, відео-, аудіодокументування та ін.) залежатиме, чи зможе хабарник захвати, викинути, передати предмет хабара. Не слід допускати, щоб хабарник помітив, що давання хабара відбувається під контролем, адже це може призвести до знищення предмета хабара, хабарник матиме можливість відмовитись його взяти або, отримавши, встигне повернути хабародавцеві.

На підготовчому етапі слідчому належить вчасно забезпечити присутність понять, участь яких також знадобиться в ході

обшуку затриманого, огляду предмета хабара, місця його передачі.

Таким чином, слідчий має взяти активну участь у підготовці затримання хабарника і водночас не бути присутнім в ході фізичного захоплення підозрюваного. Адже за його результатами та будь-якими негативними наслідками (наприклад, вчинення підозрюваним у ході затримання іншого злочину) слідчого можна вважати свідком цієї події.

Обшуки у хабароодержувача. Згідно з ч. 1 ст. 177 КПК України обшук проводиться в тих випадках, коли є достатні підстави вважати, що знаряддя злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи, які мають значення для встановлення істини у справі чи забезпечення цивільного позову, перебувають у певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи.

Після затримання хабароодержувача, виходячи з особливостей конкретної слідчої ситуації, належить провести його особистий обшук, а за необхідності і обшуки у хабародавця та посередника з метою виявлення предмета хабара, його упакування або їх частин, документів або інших об'єктів, що матимуть доказове значення у справі. Безпосередньо перед обшуком або при його проведенні за підозрюваним необхідно уважно стежити, щоб запобігти ситуації, коли той зможе звільнитися від предмета хабара.

Якщо предмет хабара був оброблений люмінесцентним фарбником, то руки хабароодержувача, кишені, інші частини його тіла та вбрання належить ретельно дослідити. Виявленню невидимих слідів на місці події сприятиме застосування науково-технічних засобів випромінювання КК-1, «Таран», УФО-4А тощо.

Крім зазначених належить максимально використовувати й інші науково-технічні засоби вимірювання, відео- і фототехніку для фіксації місця виявлення предмета хабара, його упакування, їхнього стану й інших об'єктів та слідів злочину.

Слід мати на увазі, що підозрюваний може проковтнути або захвати предмет хабара у своє тіло, відтак огляд та виявлення слідів злочину доведеться продовжити в медичній установі.

Значно збагатити докази за фактом хабарництва можуть обшуки як за місцем

роботи, так і на квартирі підозрюваного. Наскільки тому сприятиме слідча ситуація, обшуки у підозрюваного, а за необхідності і в інших учасників хабарництва доцільно провести одночасно, щоб позбавити їх можливості знищити докази та інші сліди злочину. Серед останніх найбільш типовими об'єктами пошуку можуть бути: безпосередній предмет хабара, упакування або їх частини; чеки, товарні ярлики; гроші, цінності та інші коштовні речі, нажиті злочинним шляхом; документи, які надають право отримати майно, користуватися ним або вимагати виконання зобов'язань тощо, а також надають право майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно; санаторні чи туристичні путівки, документація будівельних або ремонтних робіт тощо; чорнові записи з інформацією про злочинну діяльність та її учасників, а також предмети та речовини, заборонені в обігу.

Важливу інформацію про злочинну діяльність певної службової особи можна отримати і шляхом виїмки за місцем роботи підозрюваного необхідної облікової, бухгалтерської та іншої документації.

Після завершення обшуку і виїмки з метою забезпечення збереження майна, нажитого злочинним шляхом, та подальшого відшкодування державі спричиненої шкоди відповідно до вимог ст.ст. 125–126 КПК України належить накласти арешт на майно обвинуваченого чи підозрюваного.

Особливості проведення слідчого огляду. У криміналістичній літературі огляд місця події насамперед визначається як невідкладна слідча дія, головним завданням якої є виявлення, безпосереднє сприймання суб'єктом огляду, фіксація та вивчення стану обстановки на місці події, слідів злочину чи матеріальних об'єктів з місця події, інших фактичних даних, що дають можливість у сукупності з отриманими доказами у справі встановити (змоделювати) механізм та інші обставини події злочину [4, 10–13; 5, 6–8].

Таким чином, огляд місця події хабарництва можна охарактеризувати як одну із найважливіших та найскладніших слідчих дій, під час проведення якої отримують криміналістично значиму інформацію, що визначає побудову слідчих версій та впливає на процес розслідування загалом. Саме тому проведення огляду місця події вимагає

від слідчих ретельної підготовки, зусиль та часу. Адже основним об'єктом слідчого огляду є сліди злочину, тобто різноманітні матеріальні зміни на місці події, поява або зникнення певних предметів, порушення їх розташування або стану [6, 5–15].

При розслідуванні кримінальних справ про хабарництво типовими видами слідчого огляду є:

- огляд предмета хабара для встановлення його індивідуальних особливостей, а також факту перебування у певних осіб;

- огляд місця події з метою з'ясування обставин зустрічі учасників хабарництва, а також виявлення, фіксації та вилучення слідів (об'єктів), що засвідчують перебування в певному місці хабароодержувача, хабародавця або посередника;

- огляд документів, вилучених за місцем роботи або проживання підозрюваного.

Огляд предмета хабара необхідно провести оразу після затримання хабароодержувача. Не слід зволікати і з оглядом місця події, одягу учасників злочину. Одяг доцільно вилучити для більш детального дослідження в лабораторних умовах на предмет наявності мікрочастин нашарування внаслідок контакту вбрання учасників хабарництва.

Особливо якщо одержання хабара відбувалось під контролем, то певні групи слідів (рук, ніг, транспортних засобів, сліди предметів тощо) у межах їх локалізації доцільно фіксувати та вилучати у послідовності їх слідоутворення та виникнення в динаміці механізму вчинення злочину. Це сприятиме моделюванню і процесуальному закріпленню умов та обставин механізму одержання хабара у їх реальній послідовності.

Якщо хабарництво відбулося в умовах неочевидності, але відомо про місце події, то не менш ретельно належить забезпечити виявлення, фіксацію та вилучення всіх матеріальних слідів. Подальше дослідження, логічний аналіз та зіставлення з показаннями у справі може бути досить трудомісткою, але вагомою умовою встановлення обставин злочину у їх послідовності.

Пред'явлення для впізнання. При розслідуванні злочинів про хабарництво впізнання найчастіше проводиться тоді, коли хабародавець заявляє, що може впізнати

особу хабароодержувача. Крім того, можливе і пред'явлення предмета хабара для впізнання хабародавцю або іншим особам, які бачили предмет хабара до або після його одержання певним посадовцем.

Пред'явлення для впізнання спрямоване, з одного боку, на перевірку показань допитаних осіб та висунутих слідчим версій, а з другого – на отримання нових доказів. «Законодавець підкреслює можливість проведення цієї слідчої дії тільки з особами, які вже допитані про зовнішній вигляд і прикмети особи, яку треба впізнати, а також про обставини, за яких впізнаючий бачив цю особу. При цьому слід з'ясувати не лише буквально дані щодо зовнішнього вигляду особи, а й інші дані, що її характеризують, наприклад, особливості мови, будь-які жести, особливості ходи тощо, оскільки прикмети особи – це сукупність даних про неї» [7, 409].

Як і кожна слідча дія, пред'явлення для впізнання має підготовчий, робочий та заключний етапи.

До проведення впізнання слідчому належить докладно допитати впізнаючого стосовно зовнішності та прикмет особи, яка підлягає впізнанню, максимально повно описати всі елементи словесного портрета.

Щоб допомогти допитуваному відповісти на запитання, у яких він не є фахівцем, слідчий може використати науково-технічні та інші допоміжні засоби, приміром, малюнки, діапозитиви певних об'єктів, фотороботи, комп'ютерні та композиційні портрети тощо. Статтею 128¹ КПК України, передбачено залучення до проведення слідчої дії спеціаліста, художника-портретиста, психолога тощо для активізації спогадів про прикмети та інші особливості особи, які допитуваний запам'ятав комплексно, затрудняється їх описати або виникли проблеми у їх пригадуванні. Також під час допиту належить з'ясувати час, місце, спосіб давання хабара, освітлення місця події тощо.

Отриману від допитуваного інформацію доцільно проаналізувати і перевірити, особливо коли допитуваним є хабародавець, який не налаштований сприяти розслідуванню злочину. Крім того, на процес сприйняття й запам'ятовування особи хабароодержувача або предмета хабара можуть впливати не тільки суб'єктивні, але й об'єк-

тивні фактори (стан здоров'я, вік, настрій, тип темпераменту допитуваного та ін.). Зокрема, від віку допитуваного залежатиме точність визначення віку хабароодержувача. Так, допитувані у віці 18–20 років можуть назвати старими людей віком 40–45 років, а більш літні люди називають молодими 30–40-річних [8, 483].

На етапі підготовки неабияке значення матиме підбір об'єктів, серед яких належить провести впізнання, визначення місця та умов проведення цієї важливої слідчої дії, підготовка необхідних науково-технічних засобів освітлення, фіксації та ін.

При розслідуванні кримінальних справ про хабарництво слідчий має враховувати й те, що хабародавці, свідки у справі, часто є підлеглими хабароодержувача або з інших обставин залежними від нього чи його оточення. Саме тому проведення слідчих дій, пов'язаних з одночасним перебуванням в одному місці окремих учасників процесу, обтяжене наявністю криміналістичного ризику [9, 7–8]: впізнаючий може не витримати психологічно-візуального впливу підозрюваного хабароодержувача, дати неправдиві показання або відмовитись їх давати. Отже, слідчому доцільно враховувати особисті якості впізнаючого та впізнаваного, наскільки вони налаштовані сприяти розслідуванню злочину, в яких службових чи особистих стосунках вони перебувають тощо. Ця інформація допоможе слідчому прогнозувати рівень криміналістичного ризику пред'явлення для впізнання та визначити особливості або необхідність проведення цієї слідчої дії.

Безумовно, процесуально оформлений факт впізнання хабароодержувача іншими особами буде суттєвим психологічно-правовим фактором, що спонукатиме злочинця відмовитись від будь-якого протистояння розслідуванню злочину. Але коли ступінь криміналістичного ризику залишається достатньо високим, а пов'язана з цим небезпека для особи впізнаючого реальною, згідно з ч. 4–5 ст. 174 КПК України у виняткових випадках з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання проводиться поза візуальним спостереженням того, кого впізнають. Про результати обов'язково повідомляють особу, яка пред'являлась для впізнання. У разі необхідності впізнання

може проводитися за фотознімками, відповідно до умов, викладених у цій статті.

Важливою тактичною особливістю пред'явлення особи для впізнання може стати момент впізнання підозрюваного (обвинуваченого) у хабарництві тачасна якісна його фіксація засобами відео- та фо-

тотехніки. Наприклад, поведінкове сприйняття підозрюваним факту його впізнання (лють, розпач, погрозливиий вигляд, здивування) слідчим та судом можуть бути розцінені як його реальне природне ставлення до його викриття або звинувачення, що також матиме доказове значення у справі.

Список використаних джерел:

1. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): підруч. / Салтевський М.В. – К.: Кондор, 2005. – 588 с.
2. Чупахин Р.В. Типовые следственные ситуации и основные средства их разрешения при расследовании взяточничества / Р.В. Чупахин // Российский следователь. – 2007. – № 7. – С. 17–22.
3. Андросюк В.Г. Психологія слідчої діяльності: навч. посіб. / Андросюк В.Г. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1994. – 106 с.
4. Осмотр места происшествия: [практич. пособ. / под ред. А.И. Дворкина]. – М.: Юристь, 2000. – 336 с.
5. Разумов Э.А. Осмотр места происшествия / Разумов Э.А., Молибога Н.П. – К.: РИО МВД Украины, 1994. – 672 с.
6. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений: [учеб. пособ. / под ред. проф. Н.И. Клименко]. – К.: НВТ «Правник», 2001. – 172 с.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України: [науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка]. – 4-е вид., переробл. та доповн. – К.: Юрисконсульт, КНТ. – 2007. – 896 с.
8. Гриненко А.В. Руководство по расследованию преступлений: науч.-практ. пособ. / А.В. Гриненко, Т.В. Каткова, Г.К. Кожевников и др. – Х.: Консум, 2001. – 608 с.
9. Зорин Г.А. Криминалистический риск: природа и методы оценки: учеб. пособ. / Зорин Г.А. – Минск: Белорусский государственный университет, 1990. – 89 с.

Валерій ДАВИДЕНКО

**ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ «ВИКРИТТЯ ХАБАРООДЕРЖУВАЧА»
В СИСТЕМІ ПОЧАТКОВИХ СЛІДЧИХ ДІЙ**

Резюме

Розглянуто обставини, які суттєво ускладнюють розкриття та розслідування хабарництва, типові слідчі ситуації, алгоритм дій слідчого під час затримання хабароодержувача, проведення обшуків і слідчого огляду, пред'явлення для впізнання підозрюваного у хабарництві – складових тактичної операції «викриття хабароодержувача» в системі початкових слідчих дій.

Валерій ДАВЫДЕНКО

**ТАКТИЧЕСКАЯ ОПЕРАЦИЯ «ИЗОБЛИЧЕНИЕ ВЗЯТКОПОЛУЧАТЕЛЯ»
В СИСТЕМЕ НАЧАЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ**

Резюме

Рассмотрены обстоятельства, существенно усложняющие раскрытие и расследование взяточничества, типичные следственные ситуации, алгоритм действий следователя при задержании взяточполучателя, проведении обысков и следственного осмотра, предъявлении для опознания подозреваемого во взяточничестве – составляющих тактической операции «изобличение взяточполучателя» в системе начальных следственных действий.

Valeriy DAVYDENKO

**TACTICAL OPERATION ON EXPOSING OF BRIBE-TAKER
IN THE SYSTEM OF INITIAL INVESTIGATIVE ACTIONS**

Summary

The article deals with the circumstances which substantially complicate exposing and investigating bribery crimes, typical investigative situations, algorithm of investigator's actions during the arrest of a bribe-taker as well as carrying out searches and investigative examination, bringing a bribe-taker for identification as the components of tactical operation «exposing of bribe-taker» in the system of initial investigative actions.